

Marína Zavacká, Kto žije za ostatným drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956-1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax,

Bratislava 2005, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 168 s.,
ISBN 80-224-0897-2

Před českou a slovenskou historiografií zůstávají v popisu a analýze komunistického režimu v Československu stále značné dluhy. Vedle témat, jimž byla doposud věnována určitá pozornost (represe v 50. letech, kulturní politika, vývoj vědy, rok 1968 a nástup normalizace), existuje stále množství otázek, které na odpověď buď čekají, nebo dokonce ještě ani nebyly vzneseny. Prozatím stále v samých počátcích je výzkum režimní propagandy – tedy snahy výběrem, zveřejňováním a zamlčováním různých skutečností, argumentů i legend získat veřejné mínění doma i v zahraničí, vybudovat a posilovat vlastní legitimitu. Spolu s represivní stránkou režimu se jedná o další prostředek k jeho upevnění. Dnes je již dlouhou dobu známo, že diktatury 20. století nevyužívaly pouze pronásledování a útlak obyvatelstva, ale i mnohé formy „pozitivní motivace“, přísliby, sociální vymoženosti i uspokojení estetických potřeb. Kromě sociálních jistot hrála důležitou roli i záměrně pěstovaná „jistota přesvědčení“ o tom, že na „naší“ straně stojí historie, že „naše“ směřování je v souladu s historickým vývojem a pokrokem lidstva.

Propagandou nacházející se na pomezí mezi dvěma zmíněnými prostředky ovládnání a ovlivňování obyvatelstva se zabývá kniha slovenské historičky Maríny Zavacké o oficiální zahraničnopolitické propagandě na Slovensku v letech 1956-1962. Navzdory prostorovému a (nepříliš jasně vysvětlenému časovému) omezení skýtá přínos pro poznání toho, jak působila propaganda komunistické diktatury v celém Československu i mimo uvedený úsek. Práce je rozdělena do tří oddílů. Autorka vychází z obecného vymezení podstaty, obsahu a úkolů totalitní propagandy. Za její nástroje pokládá pečlivé třídění a rozvažování nad tím, co může být uveřejněno, plánovitost a centrální rozhodování o pravidlech propagandistického působení. I přes promyšlené užití těchto nástrojů se ale samozřejmě vyskytovaly faktory, které mu bránily. I těch si autorka všímá a řadí sem především zřejmou skutečnost, že celkový vývoj společnosti a potažmo lidstva nelze řídit v plném rozsahu. V případě komunistických režimů pak překážku naprosté indoktrinace představuje lidská paměť, jež nutně relativizuje některé změny kursu, ke kterým docházelo. Druhý oddíl knihy popisuje rámec, v němž se propaganda odehrávala – texty, které jí sloužily, osoby, jež se v ní vyskytovaly, pozitivní, negativní i ambiva-

lentní obrazy světa. Součástí tohoto oddílu jsou i konkrétní příklady kampaní vztahujících se k událostem pro komunistický režim mimořádně důležitým (XX. sjezd KSSS, maďarské povstání, karibská krize). Poslední část se soustřeďuje na cenzuru a způsob, jak její instituce určovaly celkovou tendenci i jednotlivé detaily informování o SSSR (možná překvapivě podléhalo cenzuře, podobně jako referování o zemích západních), dalších příslušnicích socialistického bloku, včetně jeho problematických členů (Jugoslávie, Číny, Albánie), o tzv. třetím světě a pochopitelně i o Západu.

Jakkoli to u práce věnované propagandě může působit překvapivě, její možný dosah autorka posuzuje poměrně skepticky. Vyslovuje oprávněné přesvědčení, že propaganda komunistického režimu nebyla a ani nemohla být dokonalá a že její vykonavatelé nedokázali totálně a bez „skulin“ kontrolovat celou společnost. Stát nebyl s to dohlížet nad veškerými komunikačními prostředky. Zavacká výslovně odmítá koncept totalitarismu, a proto je jí cizí představa, podle níž by jednotné vedení státu zcela ovládalo všechno obyvatelstvo a existoval by jednotný směr působení odshora dolů, v němž by hotové myšlenky vůdce nebo nejvyššího vedení sestupovaly po schodech tvořených jednotlivými stupni hierarchie a bez jakékoli změny by „doputovaly“ až na rovinu nejnižší a do nejdlehlějších koutů. Správně poukazuje na množství překážek, odboček i zpětných tahů, se kterými se propaganda musela vyrovnávat. Ve světle toho zní ale poněkud problematicky autorčino tvrzení, že vybraná léta 1956–1962 jsou v Československu obdobím nehybnosti. Stačí připomenout nakonec rychle utlumené vzrušení z roku 1956, následné nové utužení režimu doprovázené například další vlnou kolektivizace, narůstající ekonomické problémy na počátku 60. let, náznaky nových uměleckých přístupů pozvolna se vzdalujících od dosud vládnoucí omezené doktríny socialistického realismu nebo právě v těchto letech rovněž sice jen pomalu, leč přesto zřetelně znovuožívající styky se zahraničím. Je paradoxní, že málo citliví vůči takovým posunům bývají obvykle právě zastánci teorie totalitarismu.

Velmi cenné jsou autorkou pečlivě snesené důkazy o tom, že vliv ideologie, ideologických změn, a tedy propagandy se projevoval i na stránkách společenských, kulturních a vědeckých časopisů, a to nikoli jen v jejich angažovaných úvodnicích, sepisovaných obvykle u příležitosti určitého výročí. K určitě nejlepší částem knihy patří rozbor propagandistického jazyka, jeho forem a nejčastěji využívaných figur a jazykových kolokací. Jazyk propagandy (podobně jako všechny projevy diktátorského režimu) měl dokládat jednotu národa, morální vítězství nad kapitalistickým protivníkem. Právě zdůraznění rozdílu mezi ním a vlastním světem socialismu bylo dalším úkolem propagandy – my na čele pokroku, oni zaslepení zpozdilci odsouzení k porážce, my opírající se o vědecký světový názor, oni o falešné ideologie sloužící k ohlupování vlastních lidí. Pojmy, k nimž se hlásili oba soupeři (například svoboda nebo demokracie), musely být, vztahovaly-li se k realitě

západních zemí, opatřeny úvozovkami, dehonestující předponou nebo zkratkou. K vysvětlení těchto rozdílů se nepoužívala pouze slova, ale i obrázky, zejména karikatury. V této souvislosti je zajímavé, že na karikaturách mohli být vyobrazováni jen představitelé západního imperialismu, jeho „oběti“ a také politici zemí tzv. třetího světa, s nimiž socialistický blok sympatizoval. Karikatury s tvářemi politiků spojeneckých zemí však byly zakázány.

Trvalým problémem komunistické propagandy byly časté změny kursu týkající se vztahu k různým názorovým a politickým koncepcím (například specifické národní cesty k socialismu), zemím nebo osobnostem. Jestliže si společnost po několik let zvykla na obraz Josipa B. Tita jako jednoho z nejuvěrnějších spojenců Československa, musela vzniknout obava, jak zapůsobí jeho nařízená přeměna v „krvavého psa“. Nešlo ani tak o to, že by se lidé k novému obrazu vnějškově nehlásili, ale spíše o nebezpečí, že takové proměny povedou k oslabení autentické důvěry, a že jejich důsledkem bude naopak čistě formální a vlastně pragmatický příklon k heslům a obrazům novým. Za velice originální, byť snad zatím ještě spíše nadhozený postřeh, pokládám autorčino vyzvednutí spojitosti mezi snahou čelit této eventuální hrozbě a známými výzvami ke sběru starého papíru. Lidé se měli zbavovat starých novin a časopisů, aby si kupříkladu v době, kdy byla Čína již zavržena, tolik nepřipomínali doby, kdy se nad budovatelskými úspěchy čínských komunistů muselo v Československu povinně jásat. Z podobných důvodů se měl uplatnit režimem velebený sociální výtěžek, spočívající v rozdávání školních učebnic zdarma, přičemž na konci školního roku se vracely. Ani ponechávání si starých učebnic s texty, jež mohly odrážet některé dříve oficiální, během času však odsouzené názory, se nejevilo jako žádoucí.

Z hlediska dosahu propagandy je zajímavý autorčin postřeh, že pro režim představovali stejné nebezpečí jako nepřátelé i naivní idealisté, kteří všem propagandistickým tvrzením věřili doslova a nedokázali poznat situace, kdy na ně bylo lépe zapomenout a neřídit se jimi. K charakteristickým rysům patřila též podezřívavost vůči ironii a velká ostražitost před uveřejňováním zpráv, které by mohly nabýt nežádoucího nebo opačného smyslu, než bylo zamýšleno.

Jistě překvapuje zjištění, ke kterému autorka dochází ve třetím oddíle. Ve snaze postihnout obecná východiska působení správy tiskového dozoru dokládá, že cenzura zasahovala jen v malé míře proti vědomým aktivitám, jež mohly mít opoziční nádechy, nebo proti útokům na oficiální ideologii, a místo toho se zaměřovala spíše na náhodná, neúmyslná vyjádření. Podezírala také doslovné přijímání pravd posvěcených nejvyššími místy a nedostatečně „pružné“ reakce na změny oficiální linie strany a státu.

Právě na poslední velké kapitole se ale projevuje zřejmě nejvýraznější slabina celé práce. Kniha postrádá pokus o vymezení celkové širší režimní propagandy a ve čtenáři postupně vytváří dojem, že se odehrávala pouze prostřednictvím textů v de-

nících a časopisech a že ji lze redukovat na cenzurní zásahy. Autorka se omezuje na vrchní, nejviditelnější rovinu propagandistického působení. Pomíjí ale propagandu rozvíjenou v uměleckých dílech nebo, což je snad ještě závažnější, na masových shromážděních a rituálních slavnostech konaných zejména u příležitosti stěžejních výročí nebo svátků, ke kterým se komunistické hnutí hlásilo. Bez oslav 1. máje, vítězného února, osvobození ČSR sovětskou armádou nebo ruské říjnové revoluce si lze propagandu komunistického režimu sotva představit. Na jejich příkladu se zřetelně ukazuje, že režimní propagandu netvořila jen pravidla výběru jazykových prostředků užívaných k informování nebo manipulování veřejnosti ani kontrola jejich dodržování. Minimálně stejně důležitá byla historická argumentace, na jejímž základě vznikla konstrukce českých a slovenských dějin, která se opírala o uvedené mezníky, diktaturě komunistické strany dodávala vyšší legitimitu a obyvatelstvo ujišťovala o tom, že stávající systém není výsledkem nahodilé a pomíjivé konstelace, nýbrž přirozeného a logického historického vývoje. Lidé se měli nechat poučit, že případnému odporu proti němu proto chybí reálná vyhlídka na úspěch i morální oprávněnost. Jestliže bylo cílem propagandy působit na veřejné mínění ve prospěch režimu, pak tento „historický“ prvek tvořil její nepominutelnou součást.

Omezila-li autorka svá zkoumání léty 1956-1962, pak by bylo na místě alespoň stručně vysvětlit, v čem se od nich lišila propaganda období předcházejícího i následujícího.

Navzdory těmto nedostatkům (zčásti snad způsobeným relativně malým rozsahem knihy) přispívá práce Maríny Zavacké k poznání té fáze komunistické diktatury, která se nachází mezi stalinskými represemi a rodícími se reformami.

Jan Dobeš